

6. Слышкин Г.Г. Лингвокультурные концепты прецедентных текстов. – М.: Academia, 2000. – 141 с.
7. Цветаева М.И. Полное собрание поэзии, прозы, драматургии в одном томе. – М.: “АЛЬФА-КНИГА”, 2008. – 1214 с.
8. Яцура А.П. Прецедентные имена поэтических и прозаических произведений Андрея Вознесенского и Евгения Евтушенко: монография. – Нежин: ООО «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2011. – 256 с.

УДК 811.161.87'37

Чумак В.В., Чолан В.Я.
(Київ, Україна)

СТРАТЕГІЇ ДОСЛІДЖЕНЬ ЛІНГВІСТИЧНИХ ХАРАКТЕРИСТИК ТЕКСТУ

У статті розглядаються комунікативна, когнітивна і структурна стратегії досліджень лінгвістичних характеристик тексту, застосування яких дозволяє виділити ідентифікаційні категорійні ознаки у структурі текстів спеціалізованих сфер.

Ключові слова: лінгвістичні стратегії, ідентифікаційні категорійні ознаки, спеціалізовані тексти.

В статье рассматриваются коммуникативная, когнитивная и структурная стратегии исследований лингвистических характеристик текста, применение которых позволяет выделить идентификационные категориальные признаки в структуре текстов специализированных сфер.

Ключевые слова: лингвистические стратегии, идентификационные категориальные признаки, специализированные тексты.

Communicative, cognitive and structure strategies of the linguistic characteristics of the text are under study in this article.

Key words: linguistic strategies, identification categorical significations, special texts.

Питання структурної організації текстів, покликаних забезпечувати спеціалізовану практичну діяльність окремих комунікативних сфер, побіжно піднімали у різних наукових працях М. М. Бахтін, Т. В. Радзієвська, В. В. Різун та інші лінгвісти, які відзначали важливість впливу факторів комунікативно-психологічної природи на специфіку параметрів таких текстів [1: 159 – 206; 9: 24 – 33; 10: 182; 5: 56 –59]. Співвіднесення специфічних лінгвотекстових параметрів із визначальними ознаками корпусу текстів певної спеціалізованої сфери, дозволило вченим з'ясувати, що саме на цьому цілісному тлі формуються й виявляються інші, притаманні текстам конститутивні ознаки, – спільні текстові ознаки, які не лише узагальнено й варіативно відображають у текстовій структурі відношення базових лінгвістичних понять до результату зв'язування реалій певної

© Чумак В.В., Чолан В.Я., 2012

сфери і людського пізнання, але й мають науково осмислене вираження. Той факт, що комплекс обов'язкових інтегральних властивостей структури класу типологічно схожих текстів (текстових категорій) маніфестує спосіб забезпечення специфічної цілісності текстової структури і водночас характеризує сам процес передачі інформації, лежить в основі сьогоденної актуальності досліджень функціональної специфіки текстових категорій у спеціалізованих комунікативних сферах. На нашу думку, встановлення проявів текстових категорій у синтаксичній структурі текстів окремої спеціалізованої сфери, зокрема, текстів військової сфери, рівноцінне виокремленню конститутивних категорійних ознак усього класу цих текстів.

Обґрунтовуючи сутність категорійних ознак, лінгвісти відзначають їх цільову природу знаків чи показників категоріального заміщення дійсності, оскільки категорійні ознаки покликані передавати закономірності відношень позначуваної дійсності [2: 16 – 29; 12: 76 – 81]. За нашими спостереженнями, в окремих сферах практичної діяльності, зокрема у військовій сфері, текстові категорійні ознаки виступають спеціалізованими відносно відповідних розрядів неспеціалізованих, близьких за значенням ознак. Ми виділяємо у синтаксичній структурі текстів військової комунікативної сфери як сфери практичного призначення універсальні та диференційні категорійні ознаки, що слугують показниками певних властивостей і функціональних можливостей, притаманних текстовим структурам спеціалізованих комунікативних сфер.

Для виділення розпізнавальних, ідентифікаційних категорійних текстових ознак використовується теорія В. І. Карасика про комунікативну, когнітивну і структурну стратегії досліджень лінгвістичних характеристик тексту, де лінгвіст, насамперед, умовно виділяє два типи категорійних значень: дефінітивний – ядерний і недефінітивний – периферійний [6: 169, 174 – 181]. Дефінітивний тип значень мовних одиниць базується на словникових дефініціях, які, виділяючи ядерний компонент значення, формують «малий» смисл ознаки, пов'язаний із найближчим, прямим значенням слова. Тому дефінітивні категорійні значення формалізуються за допомогою спеціалізованих синтаксичних одиниць, традиційно закріплених за певними значеннями граматичного рівня національної мови, що зумовлює пріоритетність текстового варіанту Так, О. М. Пешковський і О. О. Шахматов вважали прямими значеннями дієслівної семантики категорійні значення часу та способу, а спеціалізованими синтаксичними одиницями, за якими закріплена їх реалізація – речення з особовими формами дієслівних предикатів; В. Г. Гак і О. І. Коваленко називають сталими носіями словникового, дефінітивного типу значень текстові компоненти, виражені анафоричними займенниками, сполучниками, частками, які традиційно вживаються для реалізації універсальної текстової категорії зв'язності [8: 84; 13: 284; 3: 11 – 17; 7: 130 – 135].

Недефінітивні категорійні значення розглядаються в аспекті неспіввідносності між основним, дефінітивним, і контекстуально обумовленим значеннями, точніше, – як текстове присвоєння синтаксичним конструкціям смислу та функцій, непритаманних цим одиницям поза текстом з огляду на їх місце у мовній системі і граматичну природу їх компонентів. Недефінітивні чи периферійні або навколяядерні категорійні значення представляють так зване силове поле категорій, що увібрало фонові знання певної спільноти, які створюють основу виникнення спільних смислових асоціацій та розуміння конотацій у процесі спілкування, – обопільні знання адресанта й адресата реалій серед-

овища, де відбувається їх діяльність. Ці категорійні значення формалізуються за допомогою неспеціалізованих синтаксичних одиниць, характерних для узуального вживання у певній сфері.

Комунікативна стратегія виділення категорійних текстових ознак розглядається у статті як комплекс складників типової ситуації мовленнєвого контакту «адресант – текстова інформація – адресат – наслідки (вербальні й невербальні дії)», що дозволяє чітко виділити у реченнєвих структурах текстових одиниць синтаксично формалізовані позиції адресанта й адресата, їх зв'язки з предметом мовлення, обставинами спілкування, реальними чи потенційними учасниками акту вербальної комунікації. Погоджуємося з думкою тих дослідників, які зазначають, що в спеціалізованих текстах уточнення структурних позицій адресанта як комунікативного суб'єкта – мовця (S1) та адресата як комунікативного суб'єкта – виконавця відповідних вербальних і невербальних дій (S2) найчастіше здійснюється поза засобами особового дейксису; уточнення інтенційності текстової інформації – переважно за допомогою спонування, констатації; предмет мовлення конкретизується шляхом актуального членування інформації, оскільки закономірності розташування теми і реми у структурних одиницях таких текстів передбачають специфічний розподіл комунікативної значущості їх компонентів; синтаксичні зв'язки між суб'єктно-об'єктними структурними позиціями уточнюються за допомогою категорійних засобів вираження модальності [56: 54 – 61; 3: 11].

Когнітивна стратегія виділення категорійних ознак тексту розглядається в послідовності «суб'єкт + предикат», де суб'єкт – це те, що підлягає судженню, чи-то, предмет, явище, подія, про які йдеться у текстовій конструкції. Причому суб'єкт тут має ширший поняттєвий обсяг, ніж граматичний підмет, оскільки може охоплювати декілька підметів, підмет і присудок, підмет і другорядні компоненти синтаксичного речення. Предикат – це актуалізований фрагмент ділової інформації, яку несуть структурні різновиди спеціалізованих текстів, про дії чи відношення між офіційними комунікантами – організаціями та особами як суб'єктами діяльності і самим текстом. Комунікативний предикат у когнітивній стратегії суттєво відрізняється від граматичного присудка або від предикативного члена односкладної реченнєвої одиниці: якщо граматичний присудок або головний член односкладного речення позначають тільки дію чи стан, то комунікативний предикат ще й містить семантичну характеристику діючого комунікативного суб'єкта, визначає його. Оскільки подана послідовність передбачає наявність граматичних показників суб'єкта, предиката, об'єкта, то послідовна конкретизація позицій суб'єкта, предиката, об'єкта розкриває специфіку тих синтаксичних засобів, за допомогою яких ці позиції формалізуються у синтаксичній структурі текстів.

Структурна стратегія виділення категорійних текстових ознак переносить акцент на лінійні взаємозв'язки у тексті, причому зв'язки сурядності і підрядності (узгодження, керування, прилягання) кваліфікуються як статичні, а синтаксична трансформація форм і функцій структурних одиниць тексту – як динамічні структурні явища. На наш погляд, ефективність цієї стратегії посилюється при її комплексному застосуванні із класифікацією предикатів, характерних для текстових конструкцій у спеціалізованих сферах комунікативної діяльності. Залежно від виду комунікативних завдань, вирішенню яких сприяє текстова одиниця, Г. О. Дюженко виділяє три групи предикатів, що по-різному характеризують суб'єкт: статичні предикати – дають характеристику статичності суб'єкта як

опис результатів його дії, стану, структури на певний момент або відрізок часу; динамічні предикати – дають характеристику динаміки суб'єкта, змін його сукупної структури; предикати відношень – фіксують факти наявності взаємозв'язків між елементами, що входять до складу суб'єкта, або їх ознаками [4: 28].

Врахування відомих у сучасному мовознавстві стратегій виділення категорійних текстових ознак дозволило визначити універсальні та диференційні категорійні ознаки текстів у військовій сфері – царині конкретної функціонально-практичної діяльності, як такі, що вказують на структурно-семантичні властивості й функціональні можливості аналізованих текстових структур.

Універсальні категорійні текстові ознаки ми розглядаємо як узагальнення спільних для сукупності фахових текстів істотних характеристик різних вимірів текстової структури, найвагоміших для розуміння синтаксичної організації тексту, що проєктуються на нормативні для мовної системи принципи побудови висловлень. Хочемо відзначити, що універсальні категорійні текстові ознаки, які слід віднести до виразних класифікаційних показників, регулярно фіксованих на синтаксичному, семантичному, інтенційному, інтерпретативному рівнях структурної організації текстів, у різних сферах спеціалізованої комунікації мають неоднаковий ступінь узагальнення й значущості. Обов'язковість цих характеристик змістового і формального планів текстової структури якраз і робить їх універсальними. Встановлено, що за самою своєю природою універсальні категорійні текстові ознаки базуються на ядерних, прямих дефінітивних категорійних значеннях, виражених спеціалізованими синтаксичними засобами. Спеціалізація тих або інших мовних одиниць різних рівнів і окремих синтаксичних засобів, зокрема, флексій, повторів, порядку слів, як пріоритетних текстових варіантів, що виступають носіями певних категорійних значень, виявляється в усталеній закріпленості цих мовних одиниць і засобів за певними категорійними значеннями відповідно до типів комунікативних ситуацій. Спеціалізована синтаксична конструкція із дефінітивним категорійним значенням зазвичай становить семантико-синтаксичну домінанту категорійної ознаки тексту. Зокрема, у військових текстах це простежується як представлення текстової категорії часу реченнями із особовими формами дієслівних предикатів дійсного способу, наприклад: *«Командири з'єднань і військових частин, які ПРОХОДЯТЬ урочистим маршем на машинах, ПЕРЕСУВАЮТЬСЯ попереду своїх з'єднань і частин, стоячи в баїті, відкритому верхньому люці) танків, бойових машин піхоти, бронетранспортерів, самохідних гармат, і на відстані двох – трьох лінійних до особи, яка ПРИЙМАЄ парад, ПРИКЛАДАЮТЬ руку до головного убору з одночасним поворотом голови в її бік»* [11: 388].

Потрібно вказати на неоднакову питому вагу універсальних категорійних ознак у структурі текстових різновидів, де усі можливі варіації цих ознак яскраво репрезентуються найсуттєвішими з них, зорієнтованими на текстову функцію. Точніше кажучи, кожний клас текстів спеціалізованої комунікативної сфери відзначається своєрідним набором переважно інтегрованих універсальних категорійних ознак, де одні виступають провідними, або відносно незалежними, інші – підпорядкованими. Ця закономірність зумовлює відмінності у комбінаціях універсальних категорійних структурних ознак текстів різних сфер спеціалізованої діяльності, які дозволяють відрізнити один клас або корпус спеціалізованих текстів від інших. На нашу думку, набори універсальних категорійних ознак кожного класу текстів у сферах спеціалізованої комунікативної діяльності

щоразу формуються внаслідок співвіднесення конкретних явищ об'єктивної дійсності з мовними формами, дібраними для втілення конкретних лінгвістичних значень і детермінованими принципами комунікації у певній сфері, що доцільно розглядати як спосіб забезпечення специфіки універсальних категорійних текстових ознак.

Крім того, спільне для будь-якого класу текстів смислове ядро кожної з універсальних ознак під впливом текстової функції у сферах практичної діяльності може діставати своєрідну формалізацію за допомогою неспеціалізованих синтаксичних конструкцій, які, зазвичай, не використовуються для вираження певних категорійних значень у нормативному вживанні. Оскільки, на наш погляд, ця тенденція характерна для текстів сфер практичної діяльності, ми кваліфікуємо її як окремий спосіб формування специфіки універсальних категорійних текстових ознак.

Диференційні категорійні текстові ознаки визначаються як латентні синтаксичні характеристики текстових одиниць, набуті в особливих умовах функціонування у сфері практичної діяльності, що найбільш точно відтворюють відношення текстової структури до умов діяльності, ідентифікують специфіку виділеного корпусу текстів, вказуючи на детермінованість текстової структури факторами комунікації у цій сфері. Можна стверджувати, що диференційні категорійні ознаки текстів у сферах практичної діяльності ґрунтуються переважно на недефінітивних категорійних значеннях, а реалізуються за допомогою неспеціалізованих синтаксичних одиниць, характерних для узуального вживання у певній сфері, для яких це значення є факультативним. Щодо аналізованих текстів, то ми дійшли висновку, що неспеціалізовані синтаксичні одиниці з недефінітивними категорійними значеннями насамперед представлені деякими типами простих речень. Підпорядковуючись вимогам практичної діяльності у військовій сфері, неспеціалізовані синтаксичні одиниці найчастіше стають домінуючими носіями диференційних категорійних ознак військових текстів. Можна зробити висновок, що саме диференційні категорійні текстові ознаки зазвичай слугують показниками стрижневих для конкретного класу текстів, конститутивних категорій, якщо під стрижнем розуміти в цьому разі основний елемент системного утворення, на якому робиться логічний акцент, завдяки чому він підпорядковує всі інші елементи цілого [4: 29 – 34].

Зокрема, синтаксичні конструкції з дієсловами дійсного способу теперішнього часу слугують пріоритетним текстовим варіантом реалізації значень спонукальної модальності у деяких різновидах текстів військової сфери, а недефінітивні категорійні значення статусу, важливі для текстових одиниць військової сфери, реалізуються за допомогою еліптичних речень з предикативними прислівниками чи безособових речень з предикатами у формах пасивних дієприкметників на *-но*, *-то*. Синтаксичні конструкції трьох типів вказують переважно на особливості вираження категорійних значень у структурі офіційно-ділових текстів спеціалізованої військової комунікації, тому ці текстові одиниці слід віднести до узуально спеціалізованих способів вираження диференційних категорійних ознак. Той факт, що формальний план текстової структури забезпечується певними типами синтаксичних одиниць, які у сучасному мовознавстві формують периферійні способи вираження категорійних значень, увиразнює функціональну специфіку військових текстів.

Основну специфіку диференційних категорійних текстових ознак, що відіграють конститутивну роль у структурі текстів практичного призначення, ми оцінюємо як їх

подвійну зумовленість. З одного боку, диференційні текстові ознаки визначаємо як похідні величини, оскільки вони фіксуються і у вигляді специфічної для кожного корпусу текстів комбінації універсальних категорійних текстових ознак, і у вигляді неспеціалізованих синтаксичних засобів вираження універсальних ознак. Цей вид похідних диференційних категорійних ознак може слугувати для відмежування парадигми типологічно схожих текстів одного класу чи корпусу в одній окремій сфері практичної діяльності. З іншого боку, диференційні категорійні текстові ознаки виступають як розрізняльні характеристики розрядів актуалізованих текстів, лінійно пов'язаних синтагматичними відношеннями усередині парадигматичного класу, де поділ на розряди здійснюється за найбільш репрезентативними їх зразками.

Таким чином, застосування наведених стратегій дослідження лінгвістичних характеристик текстів спеціалізованої комунікативної сфери дозволяє розглядати універсальні і диференційні категорійні текстові ознаки як результат взаємодії універсальних і диференційних текстових категорій у структурі аналізованих текстів. На цій підставі можна говорити про формування достатньо аргументативної бази для кваліфікації сукупності різнопланових синтаксичних характеристик текстової структури як синтаксису цілісного тексту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахтин М. М. Проблема речевых жанров / М. М. Бахтин : [собр. соч.]. – М. : Русские словари, 1996. – Т. 5. – С. 159 – 206. – (Работы 1940 – 1960 г. г.)
2. Бондарко А. В. К теории функциональной грамматики / А. В. Бондарко. // Проблемы функциональной грамматики. – М.: Наука, 1985. – С.16 – 29.
3. Гак В. Г. Прагматика, узус и грамматика речи / В. Г. Гак // Иностранные языки в школе. – 1982. – № 5. – С. 11 – 17.
4. Дюженко Г. А. Документная лингвистика / Г. А. Дюженко. – М.: Статистика, 1975. – 64 с.
5. Золотова Г. А. К вопросу о структуре текстов разного коммуникативного назначения / Г. А. Золотова. // Языковая система и ее развитие во времени и пространстве: сб. ст. к юбилею К. В. Горшковой. – М: МГУ, 2002. – С. 54 – 61.
6. Карасик В. И. Язык социального статуса / В. И. Карасик. – М.: Иностранная литература, 1992. – 329 с. – (Ин-т языкознания РАН).
7. Коваленко Е. И. Два способа определения понятийного содержания субстантивных местоимений // Проблемы связности и цельности текста: [сб. науч. тр.]; Ю. А. Сорокин (отв. ред.) [и др.] – М.: Просвещение, 1982. – С.130 – 135.
8. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – М.: Учпедгиз, 1956. – 511 с.
9. Радзівська Т. В. Текст як засіб комунікації / Т. В. Радзівська. / НАН України; Інститут української мови; [відп. ред. М. М. Пешак; – [2-е вид., стереот.] – К. , 1998. – 191 с.
10. Різун В. В. Нариси про текст: Теоретичні питання комунікації тексту. / В. В. Різун. Аспекти теорії тексту; / А. І. Мамалига. Синтаксис тексту; / М. Д. Феллер. Текст як модель комунікативного акту. – К.: РВЦ «Київський університет», 1998. – 336 с.
11. Статути Збройних Сил України. – К. : Атіка, 2006. – 432 с.

12. Чумак В. В. Класифікаційні параметри лінгвотекстових категорій у східнослов'янському мовознавстві / В. В. Чумак, С. М. Шевель // Наук вісник Волинського нац. ун-ту ім.Л. Українки: зб. наук. пр. – 2009. – № 6. – С. 76 – 81.

13. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка. Учение о предложении и словосочетаниях. / А. А. Шахматов. – Л., 1925. – Вып. 1. – 284 с.

УДК 801.41:800. 86

Петренко І.В.

(Київ, Україна)

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ ПРЕДСТАВНИКІВ ЧОЛОВІЧОЇ ТА ЖІНОЧОЇ СТАТІ

У статті розглянуто провідні соціокультурні чинники варіативності смислової організації англomовного дискурсу; зокрема в роботі проаналізовано низку варіантних лексико-синтаксичних та просодичних характеристик мовлення представників чоловічої та жіночої статі, зумовлених дією таких соціолінгвістичних ознак: гендерна приналежність мовців та емоційно-прагматична спрямованість мовлення.

Ключові слова: дискурс, гендер, мовленнєва ситуація, інформаційна структура, варіативність.

В статье рассматриваются основные социокультурные факторы вариативности смысловой организации англязычного дискурса; в частности, в работе пранализирован ряд вариантных лексико-синтаксических и просодических характеристик речи представителей мужского и женского пола, обусловленных влиянием таких социолингвистических признаков: гендерная принадлежность говорящего и эмоционально-прагматическая направленность речи.

Ключевые слова: дискурс, гендер, речевая ситуация, информационная структура, вариативность.

The article focuses on the analysis of text sense structure variability in English discourse. The paper considers lexico-grammatical and prosodic male and female speech characteristics determined by such sociolinguistic factors as gender and functional-pragmatic aim of speech.

Key words: discourse, gender, speech situation, informative structure, variability.

Актуальність обраної теми визначається загальною спрямованістю сучасних лінгвістичних досліджень на вивчення характеру впливу екстралінгвістичного фактору статі мовця на смислову організацію англomовного дискурсу.

Метою дослідження є встановлення особливостей інформаційної та просодичної організації тексту шляхом визначення основних закономірностей структурування англomовного дискурсу представниками різної статі.

© Петренко І.В., 2012